

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Πανεπιστ. τῶν Ἰν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμιδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Ἐξωρξόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Brehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1934

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

(Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ HANS FREYER)

ΥΠΟ

ΙΑΝΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

I

Οἱ κοινωνιολόγοι, ἐπιδιδόμενοι ἰδιαιτέρας (κατὰ τὰς τελευταίας τοῦλάχιστον δεκαετίας) εἰς τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστήμης των, πράττουσιν τοῦτο ὄχι διὰ νὰ «ακηνοῦθησούν» τεχνητῶς τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδόν των, ὄχι διὰ νὰ ἀνακαλύψουν ἢ καὶ νὰ «ἐπινοήσουν» ἐδάφη ἐπεκτάσεως, ἀλλὰ διὰ νὰ περιορίσων ἀντιθέτως τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιστήμης των, διὰ νὰ συμπύξων τὰς γραμμὰς των καὶ τὸ ἀφαντάτως ἐπεκταθὲν μέτωπον τῆς δράσεώς των. Ὁ πλοῦτος τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἐγεννήθησαν ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνιολογίας, εἶναι τοιοῦτος, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ἐκκαθάρισις του, ἐκκαθάρισις ἀπειλομένη ὄχι εἰς ... «ἀδυναμίαν πληρωμῶν», ἀλλ' εἰς τὴν δύναμιν ἀντιθέτως, τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν οἱ κοινωνιολόγοι, ὅπως «πληρώσουν» καὶ ἴσα δὲν ἀφείλουν.

Ἡ ἐνασχόλησις τῶν κοινωνιολόγων, ἰδίαι τῶν Γερμανῶν, περὶ τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστήμης των ὑπῆρξεν ἀνέκλιθεν — καὶ ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς σχετικὰς ἐρεῦνας τοῦ Max Weber¹⁾ — εὐεργετικὴ καὶ διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει. Ἀσχολούμενοι μὲ τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης των, κατέληξαν εἰς συμπεράσματα ἀλλοιώσαντα ἢ καὶ ἐπὶ νέων βάσεων τοπο-

1) Πρὸβλ. Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1922.

θετήσαντα τὴν ὅλην λογικὴν τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ κοινωνιολόγοι ἀπέδωκαν οὕτω εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὅσα — ἐπὶ τοῦ λογικοῦ τοῦλάχιστον πεδίου — ἄφειλον εἰς αὐτήν. Ὑπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται ἀποδίδοντες ὄχι ἀπλῶς τὰ... ἴσα, ἀλλὰ καὶ χειρότερα, ἀποδίδοντες καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν ζητοῦνται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. (Ὅπως π.χ. ἐπεχείρησαν — τοῦτο ἀφορᾷ τὸν *Auguste Comte* ἂν ᾗ ἐνός, τοὺς *Karl Marx* καὶ *Karl Mannheim* ἂν ᾗ ἑτέρου — νὰ ὑποτιθέσῃ καὶ τὴν γνῶσιν (ἐννοεῖται δὲ τὴν γνῶσιν ὡς τοιαύτην καὶ ὄχι ἀπλῶς τὰ συγκεκριμένα τῆς γνώσεως προϊόντα) εἰς τὴν κοινωνιολογίαν, νὰ μεταβάλλουν δηλαδή τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως εἰς κοινωνιολογίαν τῆς γνώσεως. Ἐνταῦθα ὁμως δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ αἱ περιπτώσεις αὗται. Ἡ περίπτωση, ἣ ὁποία δίδει ἀφορμὴν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ παρόντος ἀρθροῦ, ἀνήκει εἰς ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει λόγον νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἀνεπιθυμητάς. Τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀφορμὴν δίδει τὸ ἔργον τοῦ *Hans Freyer* «*Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*»,²⁾ ἔργον συμβάλλον ὄχι ἀπλῶς εἰς τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνιολογίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπὶ ἀσφαλεστέρων βάσεων ἀναθεώρησιν αὐτῆς τῆς θεωρίας καὶ λογικῆς τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ἀπὸ τὸ πλουσιώτατον λογικόν, κριτικὸν καὶ συστηματικὸν ὕλικόν τοῦ ἔργου τοῦ *Freyer* θὰ ἀντλήσω καὶ θὰ χρησιμοποιήσω ἐνταῦθα μόνον ἐλάχιστα στοιχεῖα, ἐκεῖνα συγκεκριμένως, τὰ ὁποῖα εἰς σύντομον ἀρθρον, ὡς τὸ παρὸν, εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν γνωσιολογικὴν κατεύθυνσίν του, διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ δὲ καὶ εἰς ἐμὲ νὰ λάβω θέσιν κριτικὴν ἀπέναντί της.

(1) *Freyer* ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς, καὶ ἦν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι

1) Ὁ *Comte* δὲν εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ «*συστηματικῶς*» ἐκεῖνου σημείου, εἰς τὸ ὅποιον ἔφθασαν ἐν Γερμανίᾳ, μετ' αὐστηρῶν ἰδεαλιστικῶν παιδείων, οἱ ἀντικαταστήσαντες τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως μὲ τὴν κοινωνιολογίαν τῆς γνώσεως, ἐπολέμησαν ὁμως καὶ αὐτὸς πάσαις θεωρίαις τῆς γνώσεως φαινητικῶς, ἀντικαταστήσας ταύτην μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος. Ἡβλ. *Auguste Comte, Cours de philosophie positive, Tome premier, 2e édition, Paris 1907, σ. 18 κ.έ.*

2) *Hans Freyer, Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (Logische Grundlegung des Systems der Soziologie), Leipzig und Berlin 1934.*

δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν φύσιν (τὴν ἀπλῆν φύσιν καὶ τὴν νομοτελῆ ἐκδήλωσίν της), διακρίνονται εἰς δύο θεμελιώδεις κατηγορίας. Ἡ πρώτη τούτων περιλαμβάνει τὰς ἐπιστήμιας, αἱ ὁποῖα, ἐρευνῶσαι τὰς μορφὰς καὶ τὰ νοηματικὰ περιεχόμενα τῶν μορφῶν, εἰς ἃς ἀντικειμενοποιεῖται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανίζουσιν τὸν ἐπιστήμονα ἰστάμενον πράγματι καὶ καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως «ἀπέναντι» τοῦ ἀντικειμένου του, ἡ ἄλλη δὲ κατηγορία περιλαμβάνει τὰς ἐπιστήμιας ἐκείνας, αἱ ὁποῖα ἐρευνοῦν ὄχι τὰς ἀντικειμενοποιημένας καὶ αὐτοτέλειαν κεκτημένας μορφὰς τοῦ πνεύματος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ πρὸς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου συνυφασμένον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ νοήματος πεπληρωμένον γίνεσθαι, τὰ γίνεσθαι δηλαδή, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι βυθισμένη αὐτὴ ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ βούλησις τοῦ μελετῶντος τοῦτο ἐπιστήμονος.¹⁾ Τὰς εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπαγομένας ἐπιστήμιας ὀνομάζει ὁ Freyer προχειρῶς καὶ χωρὶς νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὸν ὄρον²⁾ «λογικὰς» ἐπιστήμιας (Logoswissenschaften), τὰς ἄλλας δὲ ἐπιστήμιας «ἠθικὰς» (Ethoswissenschaften) ἢ ἐπιστήμιας τῆς πραγματικότητος (ἐννοεῖται τῆς πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου συνδεομένης πραγματικότητος.³⁾

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξίγεται ἀμέσως — τὸ ὑποδεικνύει ἄλλως τε καὶ ὁ Freyer ῥητῶς⁴⁾ —, ὅτι ἡ ἀρχή, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμήθη αὐτός διὰ νὰ διακρίνῃ τὰς δύο ἀνωτέρω ὀρισθείσας κατηγορίας ἐπιστημῶν ἀπ' ἀλλήλων, εἶναι «φαινομενολογική» καὶ ὄχι ἀπλῶς λογική, ὄχι μεθοδολογική. Ὡς πρὸς τὴν ἀπλῶς λογικὴν διάκρισιν τῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ «ὄντος» καὶ «δέοντος» καταρτιζομένου σχήματος, συμφωνῶν δὲ Freyer πρὸς τὸν Dilthey, ἰσχυρίζεται, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι καρποφόρος, διότι χωρίζεται μὲν ἀπ' ἀλλήλων — καὶ δὴ καθαριώτατα — δύο διαφόρους τρόπους παρατηρήσεως καὶ σχηματισμοῦ ἐννοιῶν, δύο διαφόρους τρόπους καθ' οἷς τίθενται τὰ ἐπιστημονικὰ ἐρωτήματα, δὲν εἶναι εἰς ἑξῆς ἵμενος γὰ

1) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 207.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 22.

3) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 79.

4) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 13.

χωρίση καὶ ἐπιστήμης ἀπ' ἀλλήλων.¹⁾ Ἡ ὀρθὴ διαίρεσις τῶν ἐπιστημῶν, κατὰ τὸν φαινομενολογικῶς σκεπτόμενον Freyer, εἶναι δεδομένη ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας, ἀρκεῖ δὲ νὰ παραληφθῇ ἀπ' αὐτῆς, ἀκολουθουμένης ὑπὸ τῆς «ἐπιστημολογίας» τῆς διαίρεσεως, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ἀπ' ἑαυτοῦ ὁ κόσμος τῆς ἱστορίας. Ὁ Freyer ὁρμᾶται τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τοῦ Husserl, ἀδιάφορον, εἰς τὸν μὲν προσκεκολλημένον εἰς αὐτόν, εἰς τὸν δὲν ὁρμᾶται συγκεκριμένως ἐκ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸν ψυχολογισμὸν, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς ἀσθενέστατον ὑπερνοηθέντα. Ἔχων σήμερον ἐνώπιόν του ὄχι τὸν ψυχολογισμὸν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Eduard Spranger ἐδραιωθείσαν ψυχολογίαν ὡς «πνευματικὴν ἐπιστήμην»,²⁾ δὲν ἔχει ὁ Freyer ἀνάγκην νὰ ἐπιρρασθῇ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρουμένην φαινομενολογικὴν θεμελίωσιν τῶν ἐπιστημῶν ὑπ' οἰασθέντα πρὸς τὴν ψυχολογίαν ἀντιθέτως.³⁾ Ὁ Freyer, ἐπιχειρῶν σήμερον τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος θεμελίωσιν, ὁρμᾶται «ἐπιστημολογικῶς» εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ Theodor Litt.⁴⁾ Ἀπὸ τοῦ Litt δὲν ἔχει ὁ Freyer ἀντλήσει ἀπλῶς τὴν θετικὴν πρὸς τὴν ψυχολογίαν στάσιν, ἡ ὁποία ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζει τὸ ἔργον ἐκείνου.⁵⁾ Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Litt εὐρίσκωμεν σαφῶς διατετυπωμένας καὶ ἄλλας θεμελιώδεις ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν θεωρίαν τοῦ Freyer: τὴν ἀρχὴν συγκεκριμένως, καὶ ἢν ὑπάρχουν ἀντικείμενα γνώσεως, πρὸς τὰ ὁποῖα ταυτίζεται πλήρως τὸ ὑποκείμενον, τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀντικειμένου ἐναρμονιζομένης ἀπ' ἑαυτῆς πρὸς τὰς λογικὰς μορφαίς τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ ἐπεξεργασίας,⁶⁾ ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχὴν, καὶ ἢν ἡ διαλεκτικὴ, τὴν

1) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 25.

2) Ἡβλ. ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς ψυχολογίας ὡς πνευματικῆς ἐπιστήμης: Eduard Spranger, Zur Theorie des Verstehens und zur geisteswissenschaftlichen Psychologie (Festschrift, Johannes Volkelt zum 70. Geburtstag dargebracht), 1918. Ἐπίσης: τοῦ αὐτοῦ, Lebensformen, Halle (Saale) 1921, σ. 3 κ.έ.

3) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 14.

4) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 21.

5) Ἡβλ. Theodor Litt, Individuum und Gemeinschaft (Grundlegung der Kulturphilosophie), Leipzig und Berlin 1926, σ. 9.

6) Theodor Litt, ἐνθ' ἄν., σ. 11 κ.έ., ὡς καὶ σ. 16.

ὅποιαν τόσον ἀριστοτεχνικῶς ἤσκησεν ὁ H e g e l, θεμελιούται ἔτι ἀσφαλέστερον, εἰάν ἡ ὁδός, δι' ἧς θὰ ὀδηγηθῆ τις πρὸς αὐτήν, εἶναι «φαινομενολογική».) Θὰ ἴδωμεν, προχωροῦντες εἰς τὴν ἀνιάντηξιν τῆς θεωρίας τοῦ F r e y e r, ὅτι καὶ αὐτὸς φιλάνει, διὰ τῆς φαινομενολογίας, εἰς τὴν διαλεκτικὴν.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐσκιαγραφήσαμεν τὴν ἄμεσον (καὶ μόνον τὴν ἄμεσον) ἱστορικὴν προέλευσιν τοῦ ἐπιστημολογικοῦ ὁρητηρίου τοῦ F r e y e r. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐνταῦθα νὰ ἐπιμείνωμεν περισσότερον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Οὔτε κἂν τὴν ὀρθότητα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὁρητηρίου θὰ συζητήσωμεν. Θὰ τὸ προῦποθέσωμεν ὡς ὀρθὸν ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὡς ἐν ἓκ τῶν διαφόρων δυνατῶν καὶ ὀρθῶν ὁρητηρίων τῆς θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν. Σκοπὸς μίς εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας ἔχει διὰ τὰς ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος ἢ ἠθικῶς ἐπιστήμας, εἰδικώτερον δὲ διὰ τὴν κοινωνιολογίαν, ἢ ὅποια ὑπάγεται, κατὰ τὸν F r e y e r, εἰς αὐτάς, ἢ φαινομενολογικὴ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὠρμήθη οὗτος. Ἐκ τῶν συνεπειῶν ἄλλως τε καὶ τῶν καρπῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῆ εὐκολώτερον (ἂν ὄχι καὶ ἀσφαλέστερον) τὸ σύστημα, δι' οὗ ἐγένετο ἡ σπορά.

Προβαίνων ὁ F r e y e r εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ «λογικῶν» ἐπιστημῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν τῆς πραγματικότητος, γνωρίζει, ὅτι αὕτη, ἀντλουμένη φαινομενολογικῶς ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν «μεταφυσικὴν».) Τὸ ἐρώτημα ὅμως τῆς μεταφυσικῆς: πῶς αἴρεται ὑπὸ τὴν ἐνιαίαν καὶ συνολικὴν ἔννοιαν τοῦ «πνεύματος» ἢ διάκρισις μεταξὺ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος καὶ ζωῆς, ἐρώτημα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ αὐσιῶδες καὶ δικαιολογημένον, δὲν ἀφορᾷ τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας τῆς πνευματικῆς, δηλαδὴ ἱστορικῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶναι ἔργον τῶν ἐπιστημῶν τούτων νὰ ἄρουν τὴν διάκρισιν, ἢ ὅποια ἐξάγεται φαινομενολογικῶς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ἐκβιάζουσαι «μεθολογικὸν μονισμόν».) Τοιοῦτος

1) Theodor Litt, ἐνθ' ἄν., σ. 18. Ὁ Litt ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν φαινομενολογίας καὶ διαλεκτικῆς τὸν C o h n. Περὶ εἰδικῶς τὸ ἔργον τοῦ J. C o h n, Theorie der Dialektik, Leipzig 1923.

2) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 20.

3) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 21.

μονισμὸς θὰ ἦτο μίλιστα, ἐπιβαλλόμενος, εἰς βᾶρος τῶν κατὰ μέρος ἐπιστημῶν. Ἡ κοινωνιολογία συγκεκριμένως ἀνήκει καὶ πρέπει νὰ ἐργάζεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος καὶ ὄχι εἰς τὰς λογικὰς ἐπιστήμας. Ἀντικείμενον αὐτῆς δὲν εἶναι αἱ ἀντικειμενοποιήθησαι μορφαὶ τοῦ πνεύματος, π.χ. τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων σφαιρῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογίας εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ πραγματικότητα, ἡ ζωὴ. Περιέχει βεβαίως καὶ ὁ κόσμος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς φαινόμενα, τὰ ὅποια εἶναι ἀγγεγῆ πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς μορφὰς τοῦ πνεύματος.¹⁾ Καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐκδηλοῦται παραστατικῶς, ἀντικειμενικῶς. Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι μίλιστα, κατὰ τὸν Freyer, ὑπὸ τριπλῆν ἔννοιαν ἀντικειμενικαί. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἔχει ἐν πρώτοις κατὰ κανόνα διάρκειαν μεγαλειέραν τῆς ζωῆς ὁρισμένων ἀνθρώπων ἢ καὶ γενεῶν. Ἐπιβιβάζονται κατὰ δεύτερον λόγον αἱ μορφαὶ αὗται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων μίχοι τοιοῦτου σημείου, ὥστε ζοῦν ἐν πολλοῖς ζωὴν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῆν βούλησιν αὐτῶν. Ἀποτελοῦν τέλος μορφάς, αἱ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ «νοηθῶν» καὶ νὰ «περιγραφῶν» καὶ δὴ ὡς τοιαῦτα, ὡς στικτὰ ἐν τινι μέτρῳ δεδομένα.²⁾ Ἡ ἀρχαία ἑσθιαϊκὴ αἰκογένεια ἢ ἡ πικρὰ τῶν Ἰσραελίων, ἡ οἰκονομία τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ἢ τὸ ἀριστοκρατικὸν πολιτικὸν σύστημα τῆς Σπάρτης, τὸ παιδαῖον Ἰνδικὸν σύστημα τῶν κασιτῶν ἢ τὸ γραφειοκρατικὸν κράτος τῶν Φαραῶν ἔχουν παραστατικότητα καὶ ἀντικειμενικὴν ὄντοτητα ἀνάλογον ἐκείνης, δι' ἧς εἶναι περρισιμμένα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀριστουργήματα ἢ αἱ κλασικαὶ συμφωνίαι. Λικαιῶνται ὅμως ἡ κοινωνιολογία νὰ ἐμφανίζετα ἄπλῶς καὶ μόνον ὡς «μορφολογία» τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος:

Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα δίδει ὁ Freyer ἀπάντησιν ἀρνητικὴν. Καὶ λέγει συγκεκριμένως: «Καὶ εἰάν ἀκόμη εἶναι κοινωνικὸς τις μορφολογικὸς σχηματισμὸς αἰώνιος ὡς αἱ πυραμίδες, δεσμευτικὸς ὡς τὸ τυπικὸν λατρείας τινός, σαφῆς εἰς τὰς γραμμὰς του ὡς γεωμετρικὸν δικασμητικὸν σύμπλεγμα, ἀποτελεῖ ἐν ταῦτοις κατὰ τὸ θεμελιωδῶς διέ-

1) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 80.

2) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 80.

φορον πρὸς ὅλας αὐτὰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν περίπτωσιν κειμένην εἰς τὰ ὅρια τῆς ἀντικειμενικότητος . . . ἀποτελεῖ ἐν τῶν μεγάλων ἀπλῶς μέσων, τὰ ὅποια ἐδημιούργησεν ἡ ἀνθρώπινη διὰ τὴν ἀναγκαιότητα (τὴν φροσύνην) τὴν πορείαν τοῦ χρόνου». ¹⁾ Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὑποδηλοῦντε μεγάλη καὶ εὐάνειναι ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξίς, τὴν ὁποίαν προσλαμβάνουν, δὲν πιαῖται νὰ ἀποτελοῦν ἱστορίαν. Τρία εἶναι τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια διακρίνουν, κατὰ τὸν F r e y e r, τοὺς κοινωνικοὺς μορφολογικοὺς σχηματισμοὺς ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ²⁾

Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διακρίνονται κατὰ πρῶτον λόγον ὡς πρὸς τὸ ἀπλοῦν γεγονός, ὅτι ἀποτελοῦν μορφὰς περιεχούσας ζωὴν. «Αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, μὲ ὀλοκλήρῳ τὴν ὑπαρξίαν καὶ μοῖραν των, ἀποτελοῦν τὸ ἕλικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατασκευάζονται». ³⁾ Ἐν ᾧ τὰ ἔργα τῆς τέχνης, τὰ νοσήματα τοῦ δικαίου, αἱ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι, αἱ γλώσσαι καὶ αἱ μορφαὶ ἐν γένει τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἀπαρτίζονται ἐξ ἀντικειμενοποιηθέντων νοημάτων, οἱ κοινωνικοὶ μορφολογικοὶ σχηματισμοὶ δὲν ἰσχύουν ἄφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπάρχουν διὰ τῶν σημείων καὶ φρεσῶν, διὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων. «Ὡς εἶναι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ μίσημαρον, ἐξ οὗ ἀπαρτίζεται τὸ καλλιτέχνημα ὡς εὐάνειναι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, δι' ὧν σημαίνει τὸ μουσικὸν γεγονός». ⁴⁾ Ἡ γνῶσις τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς βασίζεται ἐπὶ τῆς ταυτότητος ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου. Αἱ μορφαὶ αὗται δὲν εἶναι ἀπόλυτοι καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀποστασιμέναι μορφαί, ἀλλ' εὐρίσκονται διαρκῶς ἐν τῷ γίγνεσθαι. Καὶ ὅτιαν ἀκόμη ἔχουν χιλιάδων ἐτῶν ζωὴν, δὲν ὑπάρχουν κατὰ πλεον, ὅπως ἀκριβῶς «ὑπῆρξαν» κάποτε, ἀλλ' ἐξελίσσονται διαρκῶς καὶ «γίνονται». Καὶ ἡ «γλώσσα» βεβαίως ἐξελίσσεται διαρκῶς καὶ μεταβάλλεται. Ἐκείνη ὅμοια μορφή ἢ, εὐάνειναι ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασίς, «στιγμὴ» τῆς ἀποτελεῖ καὶ

1) F r e y e r, ἐνθ' ἀν., σ. 81.

2) Ἰσβλ. ὡς πρὸς τὰ κατωτέρω: F r e y e r, ἐνθ' ἀν., σ. 81 κ. ε.

3) F r e y e r, ἐνθ' ἀν., σ. 81.

4) F r e y e r, ἐνθ' ἀν., σ. 82.

κάτι τὸ ἀντικειμενικῶς πύγιον, κάτι, τὸ ὁποῖον ἴσταται, ὅπως καὶ τὸ ἀγαλμα, «ἀπέναντί» μιας πλήρους καὶ αὐταρκες, κάτι, τὸ ὁποῖον, ἀπαξ ἀντικειμενοποιηθὲν, — (καὶ ἐλπίζω νὰ εἶναι ὁ Freyer σύμφωνος πρὸς τὰς διατυπώσεις αὐτὰς) — ὑπάρχει, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκη τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν ἢ νὰ ἔχη ἀνάγκη μέλλοντος· ἡ γλῶσσα ὑπάρχει καὶ ὅταν δὲν ὁμιλῆται πλέον· τὸ ἀγαλμα ὑπάρχει καὶ ὅταν, καλυφθὲν ὑπὸ τῆς γῆς, οὐδὲν πλέον ἔχει θεατὴν. Αἱ μορφαὶ ἀντιθέτως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δὲν ἰσχύουν, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθοῦν ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ταιαῖρια, ὡς λογικὸν σύνπλεγμα ἀντικειμενοποιηθέντων κανόνων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθοῦν, ὅπως τονίζει ὁ Freyer, ὡς «κάτι τὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ζωῆς, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἰσχύουν»¹⁾· ὑπάρχουν μόνον ἐν ἡμέσῃ καὶ διαρκεῖ πρὸς τὴν διαρκῶς ἐξελισσομένην ζωὴν ἀναφορᾷ, ὑπάρχουν μόνον, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπαρξίν των καὶ καθ' ὃν τρόπον ἀναγνωρίζουν ταύτην ἐκάστοτε.

Τὸ πρῶτον ταῦτο χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον ἰδιάζει εἰς τὰς μορμὴς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι ἤδη, κατὰ τὸν Freyer, ἀρχετὸν διὰ τὴν καταστήσῃ ἰδιότυπον τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ λάβῃ ἡ κοινωνιολογία ἀπέναντι τοῦ ἀντικειμένου της. "Ὅσα ἐπιστήμαι στρέφονται περὶ τὰς μορμὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ἔχουν ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα, κηδήσιοντα ἔξω ἀπὸ τὴν σφαιρὰν τοῦ «γίγνεσθαι», ἰσχύοντα πλέον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὰ καὶ ὄχι ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς, κινούμενα ἢ μᾶλλον ἀμετακινήτως ὑπάρχοντα πέραν τῆς ζωῆς καὶ πραγματικότητος, εἶναι δυνατόν καὶ δεόν νὰ ἀντιμετωπίζονται μὲ τὴν καθαρὴν θεωρίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν διακρίνεται πλήρως τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου, τὸ σύνπλεγμα τῶν ἀντικειμενοποιηθέντων νοημάτων ἀπὸ τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ καὶ νοήσῃ. Ἡ κοινωνιολογία ἀντιθέτως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς διακρίσεως αὐτῆς. Δὲν δύναται — καὶ ἐὰν ἀκόμη θελήσῃ καὶ ἐπιδιώξῃ τοῦτο — νὰ παρατηρήσῃ τὸ ἀντικείμενόν της μόνον θεωρητικῶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κοινωνιολογίας τὸ ἀντικείμενον δὲν ἴσταται «ἀπέναντι» τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως. Τὸ φῶς τῆς γνώσεως ὀπίσκειται,

1) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 82.

ὡς προβολεύς, ἐπὶ τινος «γίγνεσθαι», τοῦ ὁποίου μετέχει αὐτὸς οὗτος ὁ γινώσκων μὲ τὴν «ὑπόστασιν» του, πάσχιον ἢ ἐνεργῶν. Ἡ ἰδιότυπος θέσις τῆς κοινωνιολογίας ἀπέναντι τοῦ ἀντικειμένου της συνίσταται εἰς τὸ ὅτι «πραγματικότης ζωντανὴ γινώσκει ἑαυτήν». ¹⁾

Τὸ δεύτερον θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τῶν μορφῶν, ὑφ' ἃς ἐκδηλοῦται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, ἀφορᾷ, κατὰ τὸν Freyer, τὴν σχέσηιν τῶν μορφῶν τούτων πρὸς τὸν χρόνον. Αἱ μορφαὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ὑπάρχουν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῶν, ἀπηλλαγμέναι πάσης πρὸς τὸν χρόνον σχέσεως, ὡς σημαλέγματα λογικῶν, αἰσθητικῶν, γλωσσικῶν ἢ νομικῶν στοιχείων. Ἡ ὑπὸ τοῦ χρόνου προσδιορισμένη μοῖρα των, ἡ ὀξείδωσις π. χ. τοῦ μετάλλου, ἐξ οὗ κατεσκευάσθησαν τὰ ἔργα τῆς τέχνης, δὲν ἀφορᾷ αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν των, δὲν μεταβάλλει τὴν φύσιν των. Ὁ χρόνος δὲν ἔχει ἀπλῶς «ἀναχαιτισθῆ» καὶ ἐλαττώσει τὴν ταχύτητα του, ἀλλ' ἔχει ἀρθῆ καὶ μηδενισθῆ ὡς πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τούτων. «Ἡ πνευματικὴ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ παράγει διαρκῶς μορφὰς, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας συμβαίνει τὸ θαῦμα τοῦτο». ²⁾ Τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ διὰ τῶν ἀντικειμενικῶν μορφῶν του ὑπερβατικὰς ὡς πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν παροδικότητά της μορφὰς. Εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς δὲν ἀνήκουν ὅμοιαι οἱ μορφολογικοὶ σχηματισμοὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Διὰ τῶν τελευταίων τούτων, διὰ τῶν μορφῶν δηλαδὴ, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἀντικειμενοποιημένη καὶ κατ' ἐπίρασιν παγιομένη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, δὲν ὑπερνικῶνται, δὲν μηδενίζονται ὁ χρόνος καὶ τὸ γίγνεσθαι, ἀλλ' ἠρεμοῦν ἀαλῶς καὶ διαχετεύονται εἰς κλειστὴν καὶ ἡσυχασμένην ἀκτὴν. Ἡ διὰ τοῦ χρόνου ἐπερχομένη μεταβολὴ τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δὲν ἀποτελεῖ, ὅπως ἀποτελεῖ διὰ τὸ καλλιτέχνημα ἡ ὀξείδωσις π. χ. τοῦ μετάλλου, ἐξωτερικὴν καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν οὐσίαν των μοῖραν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: εἰς τὴν διαρκῆ μεταβολὴν ἔγκειται αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ οὐσία των. Ἡ κοινωνιολογία ἔχει κατ' ἀκολουθίαν ἐνώπιόν της ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῶν ὀρθῶς, εἰάν δὲν χρησιμοποι-

1) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 83.

2) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 84.

ποιηθῶν διὰ τὴν σύλληψιν των ἔννοιαι «ἱστορικαί» (ἐν τῇ εἰδικωτέρῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ), ἔννοιαι, συστατικὰ στοιχεῖα τῶν ὁποίων εἶναι τὸ «χρονικόν» καὶ τὸ «διαδοχικόν».

Τὸ τρίτον ἰεμελιώδες χαρακτηρηστικὸν τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, προκρίτων ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν δύο ἄνωτέρων ὁρισθέντων, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἰσχυρὸν ὅν ὁ λόγος μορφῶν ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν πρὸς ἀλόκληρον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου συνδεομένην κατὰστασιν, ἐν τῷ τῆς ἀσπίδος ζῆ οὗτος.

«Ὑπογεγραμμένος χρόνος, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι ἐναποθετημένοι οἱ κοινωνικοὶ μορφολογικοὶ σχηματισμοί, δὲν ἀποτελεῖ ὁμογενῆ σειράν στιγμῶν ἀναγομένων διαρκῶς εἰς ἀθροιστικόν τι σύνολον, ἀλλ' ἔχει κατωκρινῶς ὁρισμένην κατωκρινῶν ἐκείνην συγκεκριμένως τὴν μόνην ἑν' ἀπὸς ὑπάρχουσαν, μὴ ὑποκειμένην σχεδὸν εἰς περιγραφὴν καὶ μόνον δι' εἰκόνα συνληπτὴν κατωκρινῶν, ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζεται μετὰ τὸ λατὸν νόημα τῶν λέξεων : παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. . . Ὁ χρόνος παύσεται . . . καὶ οὐδὲν ἄλλο πρίττει εἰ μὴ νὰ παύσεται, εἶναι τὸ παύσθητον αὐτὸ καὶ ἑαυτὸ . . . Αὐτὴ ἢ καταβύθις τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ παρελθόν συμβαίνει ὅμως μέσω τῆς συγκεκριμένης κατωκρινῶς τοῦ παρόντος. Ἐν ᾧ ἀκριβῶς παύσεται ὁ χρόνος, χωρεῖ ἀκαταπίπτως πρὸς τὰ ἔμπροσθεν τὸ θετικὸν σημεῖον τοῦ παρόντος. Τείνει καὶ ἔχει κατωκρινῶν. Μειωθῆκει μέσω τῆς θετικότητός του τὴν ἀρνητικότητα τοῦ μέλλοντος εἰς τὴν ἀρνητικότητα τοῦ παρελθόντος». ¹⁾ Ἐλπίζω ὅτι διασημηνύσω τὸ πνεῦμα τοῦ Freyer πιστῶς, ἐὰν διατυπώσω τὴν ἀποψίν του ὡς ἑξῆς: «Ὅσον καὶ τὸ μέλλον, οἷον καὶ τὸ παρελθόν ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς τὸ ἐκείνου παρὸν, ὡς πρὸς τὴν μόνην θετικὴν ταύτην φύσιν τῆς ζωῆς, ὑπάρχει δηλαδὴ μόνον ὡς πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ συνδέεται πάντοτε—ἀν καὶ παρελθόν—μετὰ διαρκῆ τινὰ παροῦσαν ἀπόφασιν τούτων. Ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους τοὺς μορφολογικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ παρὸν, τὸ πρῶγμα εἶναι ἀπλοῦν. Οἱ σχηματισμοὶ οὗτοι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. «Ἡ διατήρησις ἢ ἡ μεταβολὴ των ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν μοῖραν μας· ἢ οὐσιώδη ἐν κρίσει παρρησιώσει πλευρῶν τῆς

1) Freyer ἐντ' ἀν. σ. 88.

μοίρας μας. . . . "Όλοι αἱ κινήσεις, αἱ ὅποια διέπουν, ὅλοι αἱ φανεραὶ ἀντιφάσεις, αἱ ὅποια ταράσσουν (τις περὶ τὴν ὁ λόγος μορφῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς) . . . ἀποτελοῦν ἐρωτήματα, τὰ ὅποια ἀπευθύνονται εἰς τὴν βούλησίν μας, καὶ ἐρωτήματα, τὰ ὅποια ἀπευθύνει ἡ βούλησίς μας εἰς αὐτάς. Εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ διέποντος αὐτὰς γίνεσθαι ἀποτελοῦμεν ὄρισμένην μερίδα, δύναμιν ἐνεργόν.»¹⁾ Τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐμφανίζονται ταυτιζόμενα. Ἡ κοινωνιολογία συνειδητοποιεῖ ἐπιστημονικῶς τὸ ἴδιον ἡμῶν παρόν, ἀποτελεῖ τὴν θεωρίαν τῆς ὑπάρξεώς μας.

Ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τοῦ παρελθόντος, ἀπέναντι τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, αἱ ὅποια ὑπῆρξαν ἀπλῶς, ἡ αἰτία τῆς κοινωνιολογίας δὲν εἶναι δυνατόν—κατόπιν μάλιστα τῶν ὅσων ἐλέγχθησαν προηγουμένως—νὰ εἶναι διάφορος. Ἰὰν πρόβλημα, μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται ἡ κοινωνιολογία, ὁλόκληρον τὸ κοινωνικὸν γίνεσθαι ἀναφεύρεται εἰς τὸ παρόν. Ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης ὁλόκληρος καὶ ἡ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένη—συνιστᾷ τοὺς πραγματικοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως τοῦ παρόντος, ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς συνδεομένης σημερινῆς πραγματικότητος. Οὔτε ἀπέναντι τοῦ παρόντος, ἀλλ' οὔτε ἀπέναντι τοῦ παρελθόντος εἶναι δυνατόν νὰ τηρήσῃ ἡ κοινωνιολογία τὴν ἀπλῶς «θεωρητικὴν» αἰτίαν τῶν «λογικῶν ἐπιστημῶν». Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας, τὸ ὁποῖον δὲν ἵσταται ἀπλῶς «ἀπέναντί μας», συνδεόμεθα—ὅταν μελετῶμεν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα—διὰ βουλευτικῆς τινος σχέσεως. Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας ταυτίζεται ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασις μας.

Τὰ ἀνωτέρω δὲν σημαίνουν, κατὰ τὸν Freyer, ὅτι—εἰς τὴν περίπτωσηί των ἐπιστημῶν τῆς πραγματικότητος—τὸ ἔργον τῆς θεωρητικῆς γνώσεως χάνει τὴν αὐτονομίαν του καὶ πιάνει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πρακτικὴν βούλησίν μας καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῆς τιθεμένους σκοπούς. Τὰ ἀνωτέρω σημαίνουν ἀπλῶς, ὅτι—χωρὶς νὰ θίγεται ἡ αὐτονομία τῆς θεωρητικῆς γνώσεως—τὸ «ἦθος» τῶν ἐπιστημῶν τούτων, δηλαδή ἡ ἐπιχειρουμένη ὑπ' αὐτῶν γνώσις ὡς ἠθικὴ αἰτία τῆς συνειδήσεως (διότι καὶ ἡ γνώσις εἶναι αἰτία ἠθικὴ) δια-

1) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 89.

φέρει θεμελιωδῶς τοῦ ἥθους τῶν «λογικῶν» ἐπιστημῶν. Νόημα καὶ σκοπὸς τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει τῆς πραγματικότητος «δὲν εἶναι ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου διὰ τῆς ποικιλίας τῶν θεωρουμένων μορφῶν, ἀλλ' ἡ συνειδητοποίησις τῶν ὅρων τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως... ἡ θεμελίωσις τῆς ἰδίας ἡμῶν πραγματικότητος». Ἀδ' ἐπιστήμῃ αὐτῇ ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τὸν «γνωρίζοντα» ὄχι «κνοίοντα», ἀλλ' «ὑπεύθυνον». Ὑπάρχουν δὲ, κατὰ τὸν Freyer, εἰς τὰς ἐπιστήμας αὐτὰς τῆς πραγματικότητος ἑκείναι, αἱ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἀντικείμενον πραγματικὴν ἀρχὴν τετατηρημένην ὑπὸ ἀνθρωπίνων νοημάτων, δηλαδή ἡ ψυχολογία (ὡς πνευματικὴ, ἐννοεῖται, ἐπιστήμη), ἡ ἱστορία καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ κοινωνιολογία.

11

Ἄν καὶ ἰσχυρῶς ὁ Freyer τὴν προσοχὴν μᾶλλον εἰς τὸ ὅτι, συλλυμβίνων, ὡς συλλυμβίνας, τὰς ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος, δὲν θεωρεῖ ταύτας ἐξηρημασμένας ἀπὸ τὴν πρακτικὴν βούλησίν μας καὶ τοὺς ὅτι αὐτῆς τεθεμένους σκοποῦς, δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις—ἐπειδὴ ἐν κεντρικῷ μόνον καὶ προχείρως τονίζει, ὅτι πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν ἀπὸ τὴν σύγχυσιν αὐτὴν—νὰ ἀποδιώσωμεν εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος «θεοντολογικὸν» χαρακτῆρα. Τοῦτο ὅμως θὰ ἀπετέλει πρῶτον κατεργασμένην τῶν ὅσων διδάσκει ὁ Freyer καὶ δὴ τοσοῦτον μᾶλλον, κατ' ἕνα, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δὲν θεωρεῖ οὗτος τὴν διάκρισιν μεταξὺ ὄντος καὶ δέοντος ἱκανήν, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς διακριθῶν ἐπιστήμῃ αἰσ' ἀλλήλων. Ἄναμφοροβήτητον βεβαίως εἶναι, ὅτι πᾶσα ἀνεξαιρέτως ἐπιστήμη, πολλῶν δὲ μᾶλλον αἱ ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος συνδέονται σιωπηρῶς ἢ καὶ συνδυάζονται ῥητῶς πρὸς ὁρισμένην θεοντολογίαν, πρὸς ὁρισμένην πλευρὰν τοῦ πρακτικοῦ μας συνειδήτου. Καὶ ἡ γνώσις ἀκόμη, ἡ ὁποῖα εἶναι «κατ' ἐαυτὴν» ἀπολύτως θεωρητικὴ, ἡ μελέτη π.χ. τῶν μορφῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, συνδυάζεται πρὸς τὴν πρακτικὴν βούλησίν μας, ἂν καὶ ἡ οὐσιαστικὴ ὑπαρξὶς τῶν πραγμάτων ὡς ὁ λόγος μορφῶν, αὐτάρκης οὕσα καὶ ἔξω τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἔξω τοῦ χρόνου καὶ τοῦ γίνεσθαι.

εύρισκομένη, δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν βούλησίν μας διὰ νὰ ἰσχύσῃ ὡς τοιαύτη, ὡς «ὑπάρχουσα». Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ζητεῖ νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν ζωὴν καὶ ὅ,τι ὑπερεπήδησε ταύτην, ὅ,τι ὑπερενίκησε τοὺς νόμους της, ἰδίᾳ τοὺς πρὸς τὸν χρόνον συνδεδεμένους. Καὶ ζητεῖ νὰ ἀνακαλέσῃ ὄχι μόνον ὅ,τι «ὑπῆρξεν» ἀπλῶς—ὅ,τι «ὑπῆρξε» δὲν ὑπερενίκησε τὸν χρόνον, ἀλλ' ὑπέκυψεν εἰς αὐτόν—, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἀντικειμενοποιηθὲν ἀπὸ τὴν φθορίαν, τὴν ὁποίαν δυνατὸν νὰ προκλήῃ ὁ χρόνος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐξωτερικὴν τοῦ ὑπαρξίν, ὑπάρχει ὡς ἀντικειμενικὸν σύμπλεγμα νοημάτων, σύμπλεγμα δηλαδὴ ἐνσαρκωθὲν εἰς ἔργον π. χ. καλλιτεχνικόν, εἰς μουσικὴν ἢ σωματιογραφίαν ἢ ἀγαλμα. Ἐν ᾧ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀπλῶς «ὑπῆρξαντος» ζητεῖ μὲ τὴν δημιουργικὴν του μνήμην νὰ σώσῃ ἀπὸ τῆς φθορίας, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν μορφῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ζητεῖ νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὴν φθορίαν, νὰ ἀντικαλέσῃ ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα ὅ,τι ὑπερενίκησε τὸν χρόνον. Τοιαύτην (δι' αὐταπάτης βεβαίως ἐπιτυγχανομένην) ἀνάκλησιν ἀπὸ τῆς «ἐξωχρονικῆς» αὐτοτελείας καὶ ἀταρκειᾶς ἀντικειμένου τινος σημαίνει ἡ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου, ὥπως συνδυάσῃ τὴν ἰσχὴν καὶ ἀξίαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικειμένου (τῶν μορφῶν π. χ. τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος) ἀπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἠθικὴν ἢ αἰσθητικὴν ποιείδωσιν. Αἰ' αὐτὸ μάλιστα εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ἀπὸ τινῶν ἐκδηλώσεων . . . εὐτυχῆς τὸ ἀγαλμα, τὸ ὁποῖον ἐξάσθῃ ὑπὸ τὴν γῆν, εὐτυχῆς ἢ σωματιογραφία, τῆς ὁποίας τὸ μόνον χειρόγραφον ἐκείη καὶ ἡ ὁποία ἀπηλλοτριώσῃ οὕτω τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἐξαρτῆ τὴν ἰσχύον της καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα τῶν βεβήλων. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν συνδυάζει αὐθαιρέτως καὶ τεχνητῶς πρὸς τὴν ὑπαρξίν του, πρὸς τὴν παροδικότητα τοῦ ἐκείστοτε «παριόντος» του καὶ ὅ,τι δὲν συνδέεται κἄν ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ παρόν, δηλαδὴ συγκεκριμένως καὶ τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Τοῦτο δὲ ἰσχύει ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν συνήθη ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν «ἐξ ἐπαγγέλματος» ἀσχολούμενον μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν παρατήρησιν τῶν μορφῶν τούτων. Ἡ ἀπλῶς θεωρητικὴ στάσις του ἀπέβιασται τῶν μορφῶν τούτων—εἶναι δὲ κατ' ἀρχὴν, δηλαδὴ ὡς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται, δυνατὴ ἢ καθαρὰ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θεωρία—συνδυάζεται καὶ αὐτὴ ἀκόμη πρὸς ὀρισμένην δραστηριότητα.

γίαν, πρὸς ὠρισμένην ἠθικῶς ἢ αἰσθητικῶς πρακτικὴν διάθεσιν τοῦ ἐπιστήμονος, διάθεσιν συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως ἐπηρεάζουσαν τὴν θεωρητικὴν του ἀποστολήν. Αὐτὸς ὅμως ὁ συνδυασμός, ὁ ὁποῖος γίνεται κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν «λογικῶν» ἐπιστημῶν, ἀφορῶν ὄχι τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν καὶ ἑαυτήν, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀσχεῖ (καὶ ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι καὶ ἄνθρωπος), εἶναι βεβαίως ἀσχετος πρὸς τὴν ιδιότητα ἐπιστήμης τινος ὡς δεοντολογικῆς, ὡς ἐξαρτωμένης ἀπὸ τῆς πρακτικῆς βουλήσεως καὶ ἀπὸ τῶν ὑπ' αὐτῆς τεθεμένων σκοπῶν. Ὁ συνδυασμός αὐτὸς ὑπάρχει ἢ ἐν πύσῃ περιπτώσει εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην. Ἐάν, παραρηγεύοντες τὸν Freyer, ἐλέγομεν, ὅτι τὰς ἐπιστήμας τῆς πραγματικότητος ἐμφανίζει αὐτὸς ὡς «δεοντολογικῆς», τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι, κατ' ἡμᾶς, ὁ Freyer ἐμφανίζει ταύτας ἢ μᾶλλον τὴν κοινωνιολογίαν συγκεκριμένως ὄχι ἀπλῶς ὡς ἐπιστήμην, ἢ ὅποιαν συνδυάζεται ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος πρὸς τὴν πρακτικὴν του βούλησιν (ταῦτα, ὡς ἔγνωσθη, συμβαίνει ὡς πρὸς ὅλας τὰς ἐπιστήμας), ἀλλ' ὡς ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας σκοπὸς καὶ ἔργον εἶναι νὰ θέτῃ αὐτὴ ἠθικοὺς σκοποὺς, νὰ θεμελιώσῃ αὐτὴ τοὺς σκοποὺς τούτους, ὑποτάσσουσα συστηματικῶς πᾶσαν θεωρητικὴν παρατήρησιν εἰς αὐτούς. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο δὲν θὰ ἐξήγετο ὀρθῶς ἐξ ὅσων ἀναπτύσσει ὁ Freyer περὶ τῆς κοινωνιολογίας. Ὁ Freyer, πιστοποιῶν ἀπλῶς καὶ μὲ τὰς διωγγρατίαις τῶν ἐκφράσεων ἐξάγει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ κοινωνιολόγος ἐρευνᾷ ἀντικείμενον, πρὸς τὸ ὅποιον ταυτίζεται ἡ ὑπόστασις τοῦ ὡς κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ὄντος — (ταυτίζεται δὲ αὕτη καὶ πρὸς τὰς παρελθούσας μορφὰς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, διότι πᾶν ὅ,τι παρήλαεν ἀποτελεῖ προῖκόν τε καὶ εἶναι παρὸν, ἀποτελεῖ τοὺς ὄρους τῆς ὑπάρξεως τούτου) —, καταλήγει εἰς τὸ ὀρθότατον συμπέρασμα, ὅτι, τρίτων νὰ γνωρίσῃ ὁ κοινωνιολόγος τὸ πρὸς τὴν ὑπαρξίν του ταυτιζόμενον ἀντικείμενον του, δὲν ζητεῖ ἀπλῶς νὰ κυριαρχήσῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ γίνῃ ἢ μᾶλλον γίνεται κατ' ἀνάγκην «ὑπεὐθυνος», ἠθικῶς βεβαίως ὑπεύθυνος, περισσότερο ἢ ὅσον εἶναι πᾶς ἄλλος ἄνθρωπος υπεύθυνος ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ἰδίας αὐτοῦ πραγματικότητος, τῆς ἐπιστημονικῶς συνειδητοποιηθείσης πραγματικότητος. Ἐντὺς τῆς ὁποίας ζῆ καὶ πρὸς τὴν ὅποιαν ἐν πολλοῖς ταυτίζεται. Ἡ

εὐθύνη μάλιστα αὐτὴ εἶναι μεγίστη. Ἐφ' ὅσον βίσις ἐκκινήσεως εἶναι διὰ τὸν κοινωνιολόγον τὸ παρὸν καὶ δὴ τὸ παρὸν ὡς διαρκῶς προωθούμενον σημεῖον, ὡς καὶ, τὸ ὅποῖον δὲν προϋποθέτει ἀπλῶς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ περιλαμβάνει δυνάμει καὶ τὸ μέλλον ἐκεῖνο, ὡς πρὸς τὸ ὅποῖον τίθεται τὸ ἐρώτημα, εἴν ἢ ἄ ἔλθῃ, εἴν πρέπει (ἢ μᾶλλον ὑπὸ ποίαν μορφήν πρέπει) νὰ ἔλθῃ ἢ ὄχι, ἔχει ὁ κοινωνιολόγος τὴν εὐθύνην καὶ μάλιστα, χωρὶς πολλῆς νὰ τὸ θέλῃ καὶ νὰ τὸ γνωρίζῃ, αἰσθάνεται τὴν εὐθύνην καὶ δι' ἐκεῖνα, εἰ ὅποῖα διδάσκει περὶ τοῦ ἐκ πρώτης ἡμέρας μὴ ἀφορῶντος τὸ παρὸν κοινωνικοῦ παρελθόντος. Ἐκ τῶν «ἔργων» τοῦ παρελθόντος «κριθήσεται» τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἐκ τοῦ τρόπου δέ, καὶ ὄν ἢ ἄ συλλάβῃ ὁ κοινωνιολόγος ἐκεῖνα, ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς ἢ κατεύθυνσις, τὴν ὅποιαν, κατ' αὐτὸν (κατ' ἀκολουθίαν δὲ κατὰ τὴν «ὑπεύθυνον», ἡθικῶς ὑπεύθυνον γνώμην του), ἢ ἄ λήβῃ εἰς τὸ μέλλον ἢ κοινωνικὴ ζωὴ. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ταυτοχρόνως (σημαίνει μάλιστα πρωτίστως) τὸ ἀντίστροφον: ἐκ τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ διαρκῶς προωθουμένου παρόντος, ἐκ τῆς συνειδήσεως, τὴν ὅποιαν ἔχει τις περὶ αὐτοῦ, δηλαδή περὶ τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὸ βασιστέως του, ἐξαρτᾶται ὁ τρόπος, καὶ ὄν ἢ ἄ συστηματικοποίησι κοινωνιολογικῶς τὸ παρελθόν, ἢ ἄ ἐμφανίση δηλαδή τοῦτο ὡς κατευθυνόμενον πρὸς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. «Ἀπὸ τὸ τέλος της, ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον δὲν ἔγινεν ἀκόμη ἱστορία, διαμορφώθη ἢ ἱστορία», λέγει μὲ τὴν ἐξεζητημένην παραδοξότητα λεπτὴν διατύπωσίν του ὁ F r e y e r.¹⁾ Ὁ M a r x, ἐρμηνεύσας ὅπως ἠρμήνευσεν, ἐπὶ τῇ βῆσει τῆς θεωρίας περὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἄμεσον τοῦ μέλλοντος ἐξέλιξιν «κῆρυξ» κομμουνιστικοῦ καθεστώτος, ἦτο δηλ. κατ' ἀνάγκην καὶ ἦτο «ὑπευθύνως» κομμουνιστής. Καὶ ἀντιστρόφως: Ὡς κομμουνιστὴς ὁ M a r x, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ εἰ μὴ ὅπως ἠρμήνευσε, δὲν ἦτο ἐν πίστῃ περιπτώσει δυνατόν νὰ παρεκκλίνῃ πολὺ τοῦ τρόπου, καὶ ὄν ἢ ἄ ἠρμήνευσε τὴν ἱστορίαν, τὸ παρελθόν. Ὁ F r e y e r τονίζει, ὅτι τὸ κοινωνικὸν γίνεσθαι συλλεξιζόμενον καὶ κατανοοῦμεν ὡς πραγματικότητα μόνον ἐφ' ὅσον ἀνήκῃ

1) F r e y e r, ἐνθ' ἄν., σ. 305.

μεν εἰς αὐτὸ μὲ τὴν ὑπόστασίν μας, «ἐφ' ὅσον δηλαδή μετέχομεν, θέλοντες, τῆς περαιτέρω ἐξελίξεώς του». ¹⁾ Ἄλλως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὸ ἴδωμεν. «Μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει καὶ κοινωνικῶς, βλέπει καὶ κοινωνιολογικῶς καὶ». ²⁾ Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἱστορία κινεῖται διαλεκτικῶς, δηλαδή κινεῖται κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶν τὸ συμβαῖνον αἴρεται ὑπὸ ἄλλου τινος καὶ νοεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς αὐτό, ὡς ἀντίθεσις πρὸς αὐτό, πρέπει ὁ κοινωνιολόγος νὰ νοήσῃ τὸ γινόμενον πάντοτε ὡς ἀντίθεσιν, δηλαδή ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν μελλοντικὴν του σύνθεσιν. Ἄλλως, στατικοποιούμενον, δὲν σημαίνει τὸ γινόμενον τίποτε. Ἐὰν δὲν ἀκολουθήσῃ ὁ κοινωνιολόγος τὴν ἀνωτέρω ὁρισθεῖσαν ὁδόν, νὰ θέσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν παραδόξον ἀποστολήν, νὰ περιλάβῃ εἰς τὰς ἐννοίας του τὸ χάος ὡς χάος. ³⁾ Μόνον τότε πᾶν τὸ παρὸν νὰ ἐμφανίζεται ὡς χάος, ὅταν συνδυασθῇ πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ὑπάρχουσαν ἀρνησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅταν κατ' ἀκολουθίαν συνδυασθῇ πρὸς τὴν διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἑαυτοῦ του ἐπιδιωκομένην μελλοντικὴν σύνθεσιν. Ἐκ τῆς στάσεως λοιπὸν, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ἡ βούλησις τοῦ κοινωνιολόγου ἀπέναντι τοῦ μέλλοντος, ἐξαρτᾶται ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ σχηματίσῃ τὴν κοινωνιολογικὴν εἰκόνα τοῦ παρόντος. Δὲν σημαίνει ὅμως τοῦτο, ὅτι ἡ κοινωνιολογία προσλαμβάνει χαρακτῆρα δεοντολογικόν; Ὁχι ἀπολύτως! Ὁ κοινωνιολόγος δὲν θεμελιώνει ὡς ἠθικῶς καλὸν ἢ αἰσθητικῶς ὠραῖον ἢ ἐπὶ τῇ βίσει οἰουδήποτε ἄλλου δεοντολογικοῦ συστήματος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει, δὲν ἀποφαινεται δεοντολογικῶς, ἀλλ' ὁρμώμενος ἀπλῶς (καὶ ὁρμᾶται κατ' ἀνάγκην ὑπευθύνως) ἀπ' ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον θέλει, παρατηρεῖ τὴν πραγματικότητα καὶ καταδεικνύει ὡς ἱστορικῶς ἰσχύον, ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει. ⁴⁾ Ἡ διαφορὰ εἶναι μικρά, ἀλλ' οὐσιώδης. Ἀνιῶν ὁ κοινωνιολόγος τὴν βούλησίν του εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ συνειδητοποιῶν ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ βουλήσεως καὶ πραγματικότητος, σχέσιν, ἡ ὁποία ὁποσδήποτε καὶ δὴ

1) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 298 κ. ε.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 305.

3) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 304.

4) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 306.

ἀφ' ἑαυτῆς ὑπάρχει, διαφωτίζει τὴν πραγματικότητα, ὁ διαφωτισμὸς δὲ αὐτός, ὅσονδήποτε μονομερῆς καὶ εἴαν εἶναι ἡ βίσις, ἀφ' ἧς ὀρμᾶται ὁ ἐπιχειρῶν τοῦτον, εἶναι πάντοτε, ὅπως τονίζει ὀρθότατα ὁ Freyer, «μερικῶς ὀρθός».¹⁾ Καὶ εἶναι πάντοτε μερικῶς ὀρθός, διότι καὶ ἡ βούλησις, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμᾶται, εἶναι καὶ αὐτὴ μέρος τῆς πραγματικότητος. Συνειδητοποιεῖται λοιπὸν ἐκείναι ἐπιστημονικῶς ἐκείνη ἡ πραγματικότης ἢ μᾶλλον ἐκεῖνο τὸ τμήμα της, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ θετικῶς εἰς τὴν διέπουσαν ἐκαστον σύστημα κοινωνιολογίας βούλησιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιτυγχάνεται μάλιστα—ἔστω καὶ διὰ πλαγίων ὁδῶν—σκοπὸς καθαρῶς θεωρητικὸς καὶ διαφωτίζεται ὀρθῶς τὸ «ἔν» ἀκριβῶς καὶ κατὰ δεύτερον ἴσος λόγον τὸ «δέον». Τὸ «δέον» θεμελιούται ἀπλῶς ὄντολογικῶς, χωρὶς ὅμως νὰ χάνη ὡς ἐκ τούτου καὶ αὐτὸ τὴν ἀξίαν του, διότι ἡ πραγματικότης, ἀφ' ἧς θεμελιούται, ἐκλέγεται, προκρίνεται. Λέν ὑπάρχει δὲ τίποτε εἰς τὴν «κοινωνικῆν» οὕτως εἶπεῖν δεοντολογία, εἰς τὸν κόσμον τῶν κοινωνικῶν ιδεολογιῶν, τὸ ὁποῖον δὲν εὐρίσκει καὶ εἰς τὴν πραγματικότητι, εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν ἱστορίαν, τὸ στήριγμα του. Λέν ὑπάρχει τίποτε τὸ ιδεολογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐν τινι μέτρῳ, δηλαδή ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένην πλευρὰν τῆς πραγματικότητος, ἀληθές. Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ καταλήγουσα ἡ διδασκαλία τοῦ Freyer. Αὐτὸ καὶ ὄχι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐξάγει οὕτως εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ βιβλίου του καὶ διατυπώται εἰς τὴν φράσιν: μόνον «ἀληθῆς βούλησις» (κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀληθῆς κοινωνικὴ ιδεολογία) «θεμελιώνει ἀληθῆ γνῶσιν».²⁾ Καὶ λέγω, ὅτι τὸ προηγουμένον μᾶλλον συμπέρασμα πρέπει νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Freyer, διότι, συμφώνως πρὸς αὐτήν, πᾶσα βούλησις ἀποτελεῖ καὶ μέρος τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Πᾶσα κοινωνιολογικὴ γνῶσις συνειδητοποιεῖ ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν τῆς ταυτότητος, ἢ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς βουλήσεως, ἐξ ἧς πηγάζεται, καὶ ὀρισμένης πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, διαφωτίζει καὶ συλλαμβάνει ὀρθῶς (ἐφ' ὅσον δὲν παρεμβιάλλονται καθαρῶς λογικὰ σφάλματα) τὴν

1) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 298.

2) Freyer, ἐνθ' ἄν., σ. 307.

πλευρὰν ταύτην, εἶναι δηλαδή πάντοτε ὡς πρὸς ὠρισμένην πλευρὰν τῆς πραγματικότητος ἀληθής.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι, ἐκ πρώτης τοῦλάχιστον ὕψεως, συγγενὲς καὶ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Karl Mannheim περὶ «ἰδεολογίας» καὶ «ψευδοῦς συνειδήσεως»,¹⁾ δηλαδή ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει οὗτος μὲ τὸν ὄρον «Relationismus»²⁾ καὶ τὴν ὁποίαν διακρίνει ἀπὸ τοῦ «Relativismus», τοῦ ἀπλοῦ σχετικισμοῦ.³⁾ Ἡ θεωρία τοῦ Mannheim θεμελιώδεια ἐπὶ τῆς «γενικῆς», ὡς λέγει οὗτος, «συλλήψεως τῆς καλλιπικῆς ἐννοίας τῆς ἰδεολογίας», συλλήψεως, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀξίωμα, ὅτι ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς ὅλας τὰς μερίδας—μηδὲ τῆς προλεταριακῆς ἐξαιρουμένης⁴⁾—ἰδεολογική, δηλαδή ἐν σχέσει πρὸς ὠρισμένην μόνον πραγματικότητα ἰσχυρή.⁵⁾ Ἡ σκέψις ἡμῶς αὐτῇ δὲν ἐμφανίζεται ἄρτι γε ὡς διίκορος ἀπλῶς διατύπωσις τοῦ συμπεριήσματος, τὸ ὁποῖον ἐξήχθη ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Freyer:

Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τίθεται διὰ τοῦ ἀνωτέρου ἐρωτήματος, δὲν εἶναι ἀπλοῦν καὶ πρέπει νὰ ἀντικειμετισθῇ μὲ μεγάλην προσοχήν.

Ὁ Mannheim, βιαζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μνημονευθέντος ἀξιωματός του, ἀναθέτει εἰς τὴν «κοινωνιολογίαν τῆς γνώσεως», τὴν ὁποίαν παρέλαβε μὲν ἀπὸ τοῦ Max Scheler, ἐτροποποίησεν ὅμως οὐσιαστικῶς, τὸ ἔργον, ὅπως ἐρευνᾷ τὸ θεωρητικὸν περιεχόμενον

1) Βλέπε ἐκτενῆ ἀνάπτυξιν καὶ κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ K. Mannheim εἰς: Παναγιώτου Κανελλοπούλου, Ὁ ἄνθρωπος καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις, Ἀθήναι 1934, σ. 50—77.

2) Ἠρβλ. Karl Mannheim, Ideologie und Utopie, Bonn 1929, σ. 34.

3) K. Mannheim, ἐνθ' ἄν., σ. 41.

4) Τονίζομεν τοῦτο, διότι ὡς πρὸς αὐτὸ κυρίως τὸ σημεῖον ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τοῦ Mannheim πρόοδον ἀπέναντι τοῦ Marx, ὡς καὶ ἀπέναντι τῆς ἀμεσοτέρου πηγῆς, ἐξ ἧς ἠνελησεν ὁ Mannheim, δηλαδή ἀπέναντι τοῦ Georg Lukács, ὁ ὁποῖος τελευταῖος δὲν ἐπροχώρησε πέραν τοῦ Marx, ἂν καὶ ἀνευλήφθη, πόσον ἐκτεθειμένη μένει ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία ἀπέναντι τῆς θεωρίας περὶ τῆς ταξικῆς ἰδεολογικότητος τῆς αἰνιδήσεως. Βλ. G. Lukács, Geschichte und Klassenbewusstsein, Berlin (1922), σ. 57.

5) K. Mannheim, ἐνθ' ἄν., σ. 32.

τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὰς κοινωνικὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι τὸ προσδιορίζουν καὶ καθιστοῦν σχετικὴν τὴν ἰσχύον του. Τὰς κοινωνικὰς συνθήκας θεωρεῖ οὕτως, ἀντιθέτως πρὸς τὸν F r e y e r καὶ συμπτῶνως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ M a r x, ὡς δύναμιν ἀντικειμενικῶς αὐτοτελῆ. Ὁ M a n n h e i m δὲν θεωρεῖ, ὡς ὁ F r e y e r, τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς οὐσιαστικὸν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος στοιχεῖον, ἀλλὰ θεωρεῖ ἀντιθέτως τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ τις, ὡς δύναμιν προσδιορίζουσαν οὕτως εἰπεῖν ἔξωθεν κυριαρχικῶς, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀφαιρῶν τὴν πρακτικὴν καὶ θεωρητικὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀδιάφορον εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ, εἴν ὁ M a n n h e i m, προχωρῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο περὶ τοῦ M a r x, θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ποικίλλουσαν ὄχι ἀπλῶς κατὰ τάξεις κοινωνικὰς, ἀλλὰ καὶ κατ' ὅλας τὰς δυνατὰς καὶ παραλλήλους πρὸς ἀλλήλας κινουμένας (πολλάκις δὲ καὶ διαστρωματωμένας) κοινωνικὰς ἐνότητες, δηλαδή κατὰ γενεάς, κατὰ κύκλους βιοτικούς, κατὰ ἐπαγγελματικὰς ομάδας καὶ πάσης φύσεως ἐνότητας.¹⁾ Τὸ τελευταῖον τοῦτο χρησιμεύει ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον, ὡς ἐπεχείρησα ἀλλοχοῦ νὰ δείξω,²⁾ τὸ ἔργον τῆς «κοινωνιολογίας τῆς γνώσεως», καθιστῶν δηλαδή ἀδύνατον τὴν ἐπὶ τῇ βίῳ τῆς ὑπὸ τοῦ M a n n h e i m θεσπισθείσης σχετικιστικῆς ἐπιστημονικῆς ἀξιολογίας³⁾ ζητούμενην ὑπ' αὐτοῦ διάκρισιν τῆς «ἀληθοῦς» ἀπὸ τῆς «ψευδοῦς» (δηλαδή ἰδεολογικῆς ἢ οὐτοπικῆς) συνειδήσεως. Ἐνταῦθα, διὰ νὰ διακριθῇ συγκεκριμένως ἡ κατεύθυνσις τοῦ M a n n h e i m ἀπὸ τῆς κατεύθυνσεως τοῦ F r e y e r, ἀρκεῖ τοῦτο: ὅτι ὁ M a n n h e i m ἀντιπαρατίσσει ὡς αὐτοτελῆ κυρίαρχον δύναμιν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ δὴ κατὰ τρόπον ἀφαιρῶντα τὴν πρακτικὴν καὶ θεωρητικὴν ὑποκειμενικότητα τούτου. Ἐν ᾧ κατὰ τὸν F r e y e r, πᾶσαι βούλησις, κατ' ἀκολουθίαν δὲ πᾶσαι, συμπτῶνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν του, ὑπ' αὐτῆς ὑποκινουμένη κοινωνιολογικὴ γνώσις εἶναι ἐν σχέσει πρὸς

1) Πρὸβλ. εἰδικῶς K. M a n n h e i m, Wissenssoziologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931, σ. 664.

2) Π. Κ. Κανελλοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 61 κ. ε.

3) Βλ. K. M a n n h e i m, Ideologie und Utopie κλπ., σ. 50 κ. ε.

ὠρισμένην πλευρὰν τῆς πραγματικότητος ὁποσδήποτε ἀληθείας, κατὰ τὸν Mannheim, ἀληθείας εἶναι μόνον ἡ γνῶσις ἐκείνη, ἡ ὁποία προσδιορίζεται, συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως, ὑπὸ τῆς κατευθύνσεως, τὴν ὁποίαν κυριαρχικῶς ἐπιβάλλει ἡ ἀφ' ἑαυτῆς, ἔξω τῆς βουλήσεώς μας, ὑπάρχουσα πραγματικότης. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ταύτισμός ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὑπάρχει ὑποταγὴ τοῦ ὑποκειμένου ὑπὸ τὸ ἀντικείμενον. Ἡ βούλησις δὲν ἀποτελεῖ συστατικὸν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος, ὁλόκληρος δὲ ἡ ἠθικὴ βίασις, ἐφ' ἧς θεμελιώνει ὁ Freyer τὴν ἐπιστήμην τῆς πραγματικότητος, ἐξαιριεῖται.

Ἡ διαφορὰ ὅμως μεταξὺ Freyer καὶ Mannheim δὲν ἔχει μόνον τὴν ἀφ' ἑαυτῆς προκύπτουσαν ἠθικὴν ταύτην σημασίαν. ἔχει καὶ σημασίαν γνωσιολογικὴν. Κατὰ τὸν Mannheim—ἀδιάφορον, εἴναι καὶ αὐτὸς ἠναγκασθῆναι νὰ προσβῇ εἰς ὠρισμένους πρὸς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν παραχωρήσεις¹⁾—δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ «συμβατικὴ» ἀλήθεια, δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια θεωρητικὴ. Κατὰ τὸν Freyer, παρ' ὅλα ὅσα ἀνεπτύχθησαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν του, ὑπάρχει θεωρητικὴ ἀλήθεια καὶ δὴ ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Διότι πᾶσα ἐπιστημονικὴ συνειδητοποίησις τῆς σχέσεως μεταξὺ βουλήσεως καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος—σχέσεως ἐμφανιζούσης τὴν βούλησιν οὐχὶ ὡς ἐκμηδενιζομένην, ἀλλ' ὡς μετέχουσαν ἐνεργῶς τῆς πραγματικότητος—σημαίνει ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν εἶναι σχετικὴ, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς μερικὴ. Ἡ βούλησις ἐμποδίζει ἡμᾶς ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ ὅλον. Βλέπομεν ὅμως τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος, ἐκεῖνο συγκεκριμένως, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι οὐσιαστικῶς βεβυλισμένη ἡ βούλησίς μας. Καὶ ἐδῶ πρέπει κατ' ἀνάγκην, τροποποιοῦντες τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὁ Freyer προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠρμήθη, νὰ προχωρήσωμεν, διὰ τοῦ Freyer, πέραν τοῦ Freyer. Ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτόν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα γνῶσις καὶ ἀλήθεια, δὲν ἀποκλείεται—ἀδιάφορον εἶναι τοῦτο εἶναι σπάνιον καὶ δύσκολον—νὰ ὑπάρχη αὕτη καὶ ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν βούλη-

1) K. Mannheim, *Wissenschaftssoziologie* κλπ., σ. 671 κ. ἑ. Βλ. σχετικῶς: Παν. Καρλ Λοπούλου, *ἔνθ' ἄν.*, σ. 66 κ. ἑ.